

PEDRA DO **PEREIRA**
FOTO: ACERVO IPHAN

HAPAO TĚHĚ KAMI YAMAKINI
PATAPĚNI THĚPĚKA
THAPRARENIHI RORAIMA
THĚ URIHIHA KAMA THĚPĚ
KANASI KUA XOAOWI **IPHAN**
THĚRI PĚNI THE ã WĚA
HĚAꞑWIHI THĚ ã ONI

MINISTÉRIO DA
CULTURA

PATRIMÔNIO MATERIAL WITI PI THĒ ãHA THA?

Patrimônio Cultural thĕ kaki inaha thĕ kua, kami yamakInI pata pĕnI thĕpĕka thaprarenihi thĕ noa wĕyĕmuxiwi thĕ ãha kua. IhI thĕpĕ kakii pei thĕã nikere kua, pei imikIkInI thĕpĕka thaprarenihi thĕpĕxo, pei thĕpĕ pihinI thĕpĕ thapuwihhi thĕpĕxo, thĕpĕ ãha nikire kua.

Decreto-Lei n° 25/1937 pata thĕpĕ kahikI ã oni wĕĕmuwi **Patrimônio Material** thĕ kakii, kami yamakInI pata pĕnI thĕ pĕ ka thaprarenihi, Brasil urihika kutarenaha napĕ pĕnI thĕpĕ ria noamaIwihi thĕã oni paxio. Inaha thĕpĕ kanasi noamaIwihiha kami yamakInI patapĕnI thĕã maI maopĕ. Hapao tĕhĕ pata thĕpĕnI komi thĕpĕka thaponihhi napĕ pĕnI thĕ pĕ nĕhĕ yaipuhe, kua yaro kama napĕ thĕpĕ papeo sipĕha kami yamakInI patapĕnI thĕpĕka thanihhi kanasi xeerepuhe.

Hei napĕ pĕnI **patrimônio cultural móvel** thĕ ãha ka hiraIwihi kami yamakInI pata pĕnI matihi pĕka ponihi, thĕ pĕka thanihhi, thĕpĕ ãka oniprarenihhi, thĕ pĕka tiyĕnihhi, thĕpĕ ũtupĕka totoanihi, inaha thĕpĕ kure thĕpĕ wãriaI maowi thĕpĕ kua yaro napĕ pĕnI thĕpĕka toaIwihi thĕpĕ ãha komi hirapuhe.

Hei napĕ pĕnI **patrimônio cultural imóvel** thĕ ãhaka hiraIwihi, kami yamakInI pata pĕnI yano pĕka thaprarenihi, hutukana pĕka thaprarenihi, pata thĕpĕ rootipĕka yarikoni, thĕpĕ ãha kua. IhI thĕpĕ kakii, thĕpĕ toaIwi thĕpĕ ihiwi, thĕpĕ nĕhĕ mohoti yaro, IhI thĕpĕka nikerei, napĕ pĕnI patrimônio cultural imóvel thĕ pĕãha hirapuhe.

Napĕ pĕnI kami yamakInI patapĕnI matihi epĕka tĕpraIwihi ai thĕ urihi hamI thĕpĕ riãha totoponI komi matihi pĕ tĕruhuruhe. Hapa inaha matihi pĕ kure thĕpĕ tĕprahuruhe, kami yamakInI patapĕnI yanopĕ ũuxiha matihi pĕka ponihi, marea xipĕ, horokotho pĕ, sehema pĕ, mau husipĕ, sakosi pĕ, pora axipĕ, horoma pĕ, ei naha thĕ pĕ kure kami yamakInI pata pĕnI thĕ pĕka thaprarenihi, IhI napĕ pĕnI thĕ pĕ totoayu nĕhĕ yaipuhe.

Hei heakaha yano a ũtupĕ kakii Forte São Joaquim do Rio Branco yano ãha kua, hoyamI Roraima urihika kuta piyeinaha IhI lphan thĕri pĕnI anI xa IhIpupuhe. Hapa 1775 Iramaxi kuo tĕhĕ Portugal thĕri pĕnI iarI thĕri thĕpĕnI pata pĕha yano a thapramaremahe. Espanha thĕri pĕxo, Holanda thĕri pĕxo, Inglaterra thĕri pĕxo, thĕpĕ riã ahemaIha maahenI. Waiha thĕnIha teterInI 1900 Iramaxiha kuprarInI yano a hoya xoaremahe, yanoha hoyarIhenI, yanoa hotea pĕrarioma, IhI tĕhĕ yano aha matihi pĕ kuowi pĕ tomua xoaremahe, ai yano riãha thaha hetuprahenI aranakIxo, thĕkI yoowixo, huti pĕ raasixo, thĕpĕ thĕ pĕ tomua xoaremahe. 2010 Iramaxi kuo tĕhĕ yano a pataka rotei yano a hapa noamaI kukemahe, Conjunto das Fortificações Brasileiras thĕpĕ yanopĕ ãha kureha a wãha pairia xoakemahe.

Yutuha São Joaquim do Rio Branco ùtupëka tëpranihi a ùtupë. Autor: GEORGE HUEBNER, 1906 [1904]. Fonte: OURIQUE, 1906.

HEI PATRIMÔNIO IMATERIAL WITI PI THË ÆHA THA?

Decreto N° 3.551, de 4 de agosto de 2000 Política do Patrimônio Cultural Brasileiro de Natureza Imaterial theã onika wëaɪwi Registro de Bens Culturais de Natureza Imaterial hei Brasil the urihi ka piyeinaha kami yamakɪ ka nikereiha kami yamakɪnɪ pata pënɪ the pëka kuani yamakɪ kuaaɪ notiaɪwi the hapa thaprarema. Ihɪ napë pënɪ Programa Nacional do Patrimônio Imaterial the Æha hirapuhe, kami yamakɪ kuaaɪ notiaɪwi, yamakɪ amoamu, heremamu, wãyamu, himu, praɪaɪ, maxaramu, xaimayu, xaraka he haomaɪwi, wakëpë hutukaɪwi, wɪɪ pë tyëɪwi, xotehe pë tiyëɪwi, yamakɪ naranamuwi, yamakɪ oromaximuwi, patiximuwi, yanopë thaɪwi, thuëpë iyëpëmu tëhë iyëpë hanakɪnɪ pëhe hĩrokoramuwi, reahumuwi, xoayuwi, poaraxi thayuwi, komi kutarenaha yama thëpë thaɪ notiaɪwi thëpë Æha nikere kua. (Convenção para a Salvaguarda do Patrimônio Cultural Imaterial, 2003).

Patrimônio Cultural Imaterial theã thaɪhe tëhë yamakɪ wãri kukihe, yamakɪ yai kuapenaha kure the wãrihihe, yamakɪnɪ pata pëka kuani the Æ riãha noamahenɪ.

“Referências culturais” kami yamakɪnɪ yama the pë thaɪ notiaɪwi, yama thëpë totihipuwi, yama thëpë mamaɪ maowi, napë pënɪ thëpë Æha hiraɪhe. Hei pëhëtëhamɪ thëpë ùtupë kakii, Roda de Capoeira Ofício dos Mestres de Capoeira thëpë kuapenaha Ihɪ patrimônio imaterial the Æha pree hirapuhe,

Brasil a urihi kutapiyeinaha ihĩ thēpē kupra piyēke yaro, a noamaŋhe. Roda de Capoeira aha thē pēka praŋaŋwi, thē pēka amoamuwi, thē pē hōreka xēyuwi, UNESCO pata pēnĩ Patrimônio Cultural Imaterial da Humanidade thēpē totihi thapuhe.

Kami yamakĩ āhaŋ nikere kua, yamakĩ pĩrŋa yaipra, yamakĩ iaŋ yaipra hetu, yamakĩ pihi kuu yaipra. Inaha yamakĩ kuaaŋ nikere kua yaro yamakĩ pĩrŋa xeerepra.

Kua yaro hei thēã kaki yamakĩha kōkaprarĩnĩ pei thēã yai thapuwi thēã wēaŋka pihiowi e thēã hĩripehe.

Salvaguada da Capoeira Roraima. Fonte: Acervo do Comitê Gestor da Salvaguada da Capoeira em Roraima.

Hei Patrimônio Cultural thë kaki yama thë pëka thapuwí, yama thëpë thaí notiaíwi, yama thëã wëaí hëaíwi, íhí kutarenaha lphan thëri pëní thëã noamupuhe Brasil a urihi kutapiyeinaha. Kua yaro yamakí ihurupë raruka notiaíwiha thëã rĩa taamaí notiapehe. Íhí Patrimônio Cultural thëã poraka, ai Patrimônio Cultural material thë ãha kua, ai thë hetu kaki imaterial thë ãha kua hetua.

ARQUEOLOGIA WITI PI THË ÑHA THA?

Ai yamapë ãtupë taaí tēhë napë Indiana Jones a ãha kuowí yama a ãtupë taarema, íhí aní pata pë kanasi hëtëtima a kua makure íhí thë ãtupë kuteení a taamu horemu puo. Kama a kurenaha arqueologia a kua imi yaro yamakí moyamío, arqueologia the kakiní hapa yutuha xomi yaro pë nikere kuowí thëpë hëtëí taaimi.

Arqueólogo thëri pëní thëpë yai thaíwihi sítios arqueológicos thëha pei thëpë kiaí, íha pata thëpëka píríoniha thëpë kanasi hëtëíhe, kama pata thëpë pírío kuoperinaha thë riãha moyamíprahení.

Heha Roraima a urihiha 200 sítios arqueológicos hapao tēhë pata thëpëní thë urihika ponihi thë urihi xeepra, hei lphan thëri pëní thë urihi thapu paxiowíhi thëpë kua. Ai 3 urhipë hetu kakii thëã onixa kua hikia, Sítio Arara Vermelha/ Pedra do Sol¹ (São Luiz do Anauá-RR), Pedra Pintada (Pacaraima-RR), Ruínas do Forte São Joaquim do Rio Branco (Bonfim-RR). Inaha thëpë kure thëã oni kua hikia.

1 Antes do Presente (A.P), sendo presente considerado o ano de 1950.

Hapao tēhë pata thëpën maa mapë namo thaprawíhi thë ãtupë sítio arqueológico Itã, Caracaraí urihiha (RR). Fonte: Acervo lphan-RR.

KAMI YAMAKINĪ PATA PĒ KANASI KUA HĒAĪWI, WETI NAHA YAMA THĒPĒ XAARI NOAMĪA THAREPE?

Kami yamakĪnĪ pata pĕ urihi pĕka kuoni lei theãha thĕpĕ urihi komi noamopu, lphan thĕri pĕnĪ thĕ urihi thaĪ taimi maki? Komi urihi kutarenaha pata thĕpĕ kanasi praa hĕa yaro yamakĪ moyamĪki, ĪhĪ thĕpĕ wãroho yaro lphan thĕri pĕnĪ thĕpĕ thapu nehe maa. Kuĕ yaro ĪhĪ yama thĕpĕ kanasi taarari tĕhĕ yama thĕpĕ hĕpa nomai, yama thĕpĕ kãi tĕano mai, yama thĕpĕ taari tĕhĕ yama ũtupĕ xiro tĕri, ĪhĪ tĕhĕ kama thĕpĕ praa kuowiha ai yama thĕ praa yĕtĕki, yama thĕ riãha wĕamanĪ. ĪhĪ tĕhĕ yama a praa taariwi papeo siha yama the onia xoaki. Celular yama pouwi yama thĕ ũtupĕ tĕpraĪ tĕhĕ yama thĕ ũtupĕ xiamia xoari lphan Thĕri pĕha. Kua yaro ĪhĪ yama ũtupĕ ximaĪ tĕhĕ yamakĪ ãha kuopenaha yamakĪ urihi ãha pree kuopenaha yama thĕpĕ ãha thamoã xoaki, waiha lphan thĕri pĕnĪ yamakĪ ã hurihe. Totihi yama thĕ noã waxuu tĕhĕ ai thĕ taaĪ maowihi yama theãha wĕamapĕ! YamakĪ moyamĪki, pata yama thĕpĕ kanasi praa tarariwi yama thĕpĕ hĪpĪno mai, inaha yama taĪ tĕhĕ napĕ pĕnĪ yamakĪ hehumakihe, ĪhĪ thĕ hõximi yaro!

YAMA THĒ THAĪ MAOWI THĒ

Yama thĕpĕ toano mai, hĕpano mai, thaka thano mai, xamiamano mai, onimano mai, hõano mai, karukano mai, ai yama thĕ pĕ humano mai, ahetamano mai, wakĕ yĕano mai, inaha yama thĕ thapu totihio tĕhĕ thĕpĕnĪ tete xoa huotipĕ.

lphan Roraima hapa inaha pĕ kurenĪ thĕ ã onipraremahe: Lady Loreine Amorim Silva, Larissa Maria de Almeida Guimarães e Rafaela Regina Pascuti Leal. Hei pĕ kakinĪ theã onipraremahe. Noa wĕyĕmotima thĕ ãha wĕawei Richard Duque (Praiãtima).

Mais informações em: **www.gov.br/iphan**

Superintendência do lphan em Roraima

Endereço: Rua Coronel Pinto, 465 - Centro

Boa Vista/RR - CEP. 69301-150

Tel.: (95) 98406-3836 / (95) 98414-0760

E-mail: protocolo.rr@iphan.gov.br